

AZ ANVERSI PLANTIN-MORETUS-MÚZEUM.

(Egy melléklettel és öt szövegképpel.)

I. ábra.

BELEJTHETETLEN benyomásokkal gazdagodik mindenki, aki végigtanulmányozza, akárcsak futólag is, az anversi Musée Plantin-Moretust, mely a maga nemében páratlan az egész világon. A könyvnyomtatás fejlődéséről kétségkívül nem egy nagy állami könyvtár változatosabb és részletesebb képet nyújt, mint az a 262 válogatott kötetből álló gyűjtemény, mely e múzeum földszintjén (VII. terem) van kiállítva, de sehol sem pillanthatunk oly mélyen és közvetlenül egy régi, nagyszabású nyomda és könyvkereskedés belső életébe, mint ebben az ősi patricius-házban, melynek tulajdonosai három évszázadon át (1576—1876.) a hagyományok iránti páratlan kegyelettel őrizték meg az apáról-fiúra szálló tágas épületet üzleti fölszerelésével s előkelő polgári berendezésével egyetemben.

A ház és fölszerelés egykori tulajdonosa: a PLANTIN-MORETUS-család egyike volt a múlt századok legderekabb könyvnyomtató-nemzetiségének. A műhely megalapítója, Christophe PLANTIN, Saint-Avertinben született, egy mértföldnyire Tourstól. Születésének évét egész határozottsággal nem ismerjük. Sírkövén az 1514. évszám áll, egyik festett arcképén pedig 1520., amely egy másik, rézmetszetű képéhez készült fölírásban, melyet egyik unokája készített, szintén előfordul. Különböző hivatalos okmányokon maga PLANTIN is ingadozik születési évét illetőleg az 1518. és 1525. évek között.¹ Anyját korán elvesztette pestis következtében,

¹ V. ö. M. ROOZES: Catalogue de musée Plantin-Moretus. 6. éd. Anvers, 1908. VI. és köv. lapokkal.

Mátyás király arcképe RUBENS P. P.-tól az anversi Plantin-Moretus múzeumban.

amely elől a fiúcska atyjával Lyonba menekült, ahol az idősebb PLANTIN Claude PORRET szolgálatába állott. A két PLANTIN csakhamar Orléansba, majd Párisba ment PORRET unokaöccse, Pierre kíséretében, aki e. helyeken tanult. Párisban Kristófot elhagyta atya s többé nem is mutatkozott, úgyhogy az ifjú, kifogyva csekély tőkéből, kénytelen volt Caenba vándorolni, ahol II. Robert MACÉ könyvnyomtatóműhelyébe állott be inasnak. Itt ismerkedett meg Kristóf Jeanne RIVIÈRE-rel, akit 1545. vagy 1546-ban feleségül is vett. Házassága után PLANTIN néhány évet Párisban töltött, majd 1549-ben Anversben telepedett meg, ahol

2. ábra.

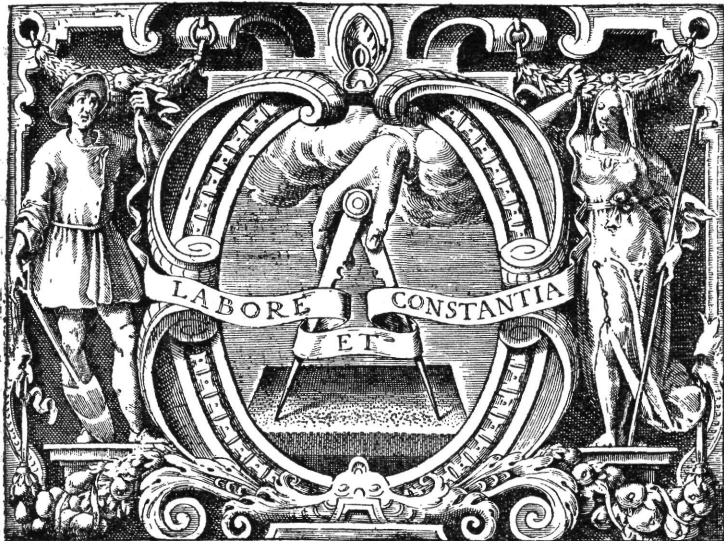
egy ideig mint jeles könyvkötőmester működött. Ezen jól jövedelmező iparral azonban kénytelen volt szakítani, mert 1555-ben súlyosan megsebesült egy éjjeli garázdálkodó kardjától s munkaképtelenné vált. E szerencsétlenség folytán valóra váltotta azt a gondolatot, amellyel már régebben foglalkozott, hogy t. i. visszatér eredeti foglalkozásához és könyvnyomdát alapít. PLANTIN ugyanis már 1550-ben mint nyomdász szerepel az anversi szent Lukácsról nevezett céhben,

de sajtójának első terméke: *La institutione di una fanciulla nata nobilmente*, egy kék papirosra nyomtatott, ma már igen ritka, kinyolcadrétű kötet volt, amelynek 1555 május 4-én kelt francia nyelvű ajánlásában PLANTIN kifejezetten állítja, hogy nyomdájának ez az első zsengeje: «premier bourjon sortant du jardin de mon imprimerie».¹

A nyomda 1555-től 1562-ig meglehetősen csekély munkásságot fejtett ki; REULENS és BACKER ez évekből össze-vissza csupán 68 művet sorolnak föl, melyek nagy részén PLANTIN első és kevésbé ismert mesterjegye látható: a fára fölfutó szőlőtő, melynek vadhajtását ollóval nyesi le a kertész (2. ábra). PLANTIN

¹ RUELENS et BACKER: *Annales Plantiniennes* I. 1. 1.

második, közismert mesterjegyét, a felhőből kinyuló s körzöt tartó kezét legelőször 1558-ban használta a *Historiale description de l'Ethiopie* c. munka címlapján. Ezután a két jegy egyideig váltakozik, míg végre véglegesen a körző kerekedik felül, mely számos változatban jelenik meg PLANTIN sajtójának termékein, hol a címlapon, hol meg a mű végén. Egyik csinos változatát,

3. ábra.

mely a jelmondatot: *labore et constantia* allegorizáló alakokat is ábrázolja, hasonmásban is bemutatjuk (3. ábra).

1562-ben PLANTIN komoly veszélyben forgott, azzal vádolták meg, hogy ő nyomatta ki a *Briefue instruction pour prier* c. heretikus iratot, mire házkutatást tartottak nála, három segédét elfogták és gályákra küldték, de maga PLANTIN kibújt a büntetés alól. Mindazonáltal nem érezte biztonságban magát s Párisba menekült, ahol egy egész évet töltött. A következő évben mégis visszatért Anversbe s többekkel társult nyomdájának föllendítése érdekében, ami sikerült is neki. A szövetség 1567-ben fölbomlott, mivel PLANTIN társait nem tartotta elég ortodoxoknak, jól-

lehet maga is egész élete végéig több-kevesebb buzgalommal követte azt a misztikus irányt, melynek Henri NICLAES volt a megalapítója. Ez azonban nem akadályozta őt meg abban, hogy egész tehetségével a katolikus anyaszentegyház szolgálatába ne álljon. Készségének nem is maradt el a jutalma: GRANVELLE bíbornok és II. FÜLÖP titkára, a befolyásos Gabriel de ÇAYAS legfőbb pártfogói közé tartoztak, nekik köszönhette a szentszéknek 1570. novemberében kelt kiváltságlevelét, mely az egész birodalom területére PLANTINnek biztosította a szerkönyvek nyomtatásának kizárólagos jogát. Nagy jólétének ez a szabadság vetette meg az alapját.

De e sikerek mellett az anyagi veszteség sem kímélte meg PLANTIN vállalatát. Legnagyobb szabású munkája az Arias MONTANUS felügyele alatt s II. FÜLÖP megbízásából 1569—1673-ban nyolc foliókötetben kinyomatott négy nyelvű Szentírás-kiadása, a *Biblia sacra hebraice, chaldaice, graece et latine*, nem járt megfelelő anyagi sikerrel. A teljes munkából 12 példányt hártára nyomtatott II. FÜLÖP számára; a papirosra nyomtatott példányok száma a Szentírást tartalmazó első öt kötetből 1200-ra, az *Apparatus sacer*-t tartalmazó utolsó három kötetből pedig 600-ra rúgott. PLANTIN e munka előállítására oly nagy összeget fordított, hogy kénytelen volt a példányokat előállítási áron alul eladni, csakhogy legalább részben visszakapja a pénzét. A súlyos gazdasági válság, melyet a németalföldi tartományoknak Spanyolország ellen folytatott küzdelme okozott, PLANTINT is annyira megviselte, hogy 1583-ban jónak látta Leydenbe menekülni, ahonnan csupán 1585-ben tért haza, miután Anvers meghódolt a páрмаi hercegnek.

Anversi műhelyét PLANTIN 1576-ban vitte át Martin LOPEZ-nek a rue haute-ban fekvő, kerttel ellátott házába, melyet mesterjegyéről «aranykörző»-nek nevezett el s 1579-ben meg is vásárolt. A kert területén még három új épületet emeltetett s a kocsiszint is megfelelően átalakíttatván, ezeket a vas-, fa-, réz- és ezüstkörzöről nevezte el. A nyomda ma is főnálló műhelyét 1579-ben építette. E házak többször gazdát cseréltek, míg végre

1819-ben ismét visszajutottak a család tulajdonába s Anvers városa a múzeum létesítésekor valamennyiüket megvásárolta.

PLANTIN még 1567-ben megalapította párisi fiókját, de 1577-ben eladta a házat készletével együtt Michel SONNIUSNAK. Párisi segéde és veje, Égide BEYS néhány évi megszakítással továbbra is a francia metropolisban maradt s a maga szakállára nyomdászkodott. Halála (1595.) után özvegye egy párisi könyvnyomtatóhoz, Adrien PÉRIERHEZ ment férjhez, aki e rokonsági kapcsolatból kifolyólag, PLANTIN körzójét választotta mesterjegyül.

PLANTIN másik fiókját, melyet leydeni tartózkodása alatt alapított, legidősebb leánya férjének, RAPHELENGIENNEK engedte át 1585-ben; ez és ennek fia 1619-ig tartották fenn ez üzletet.

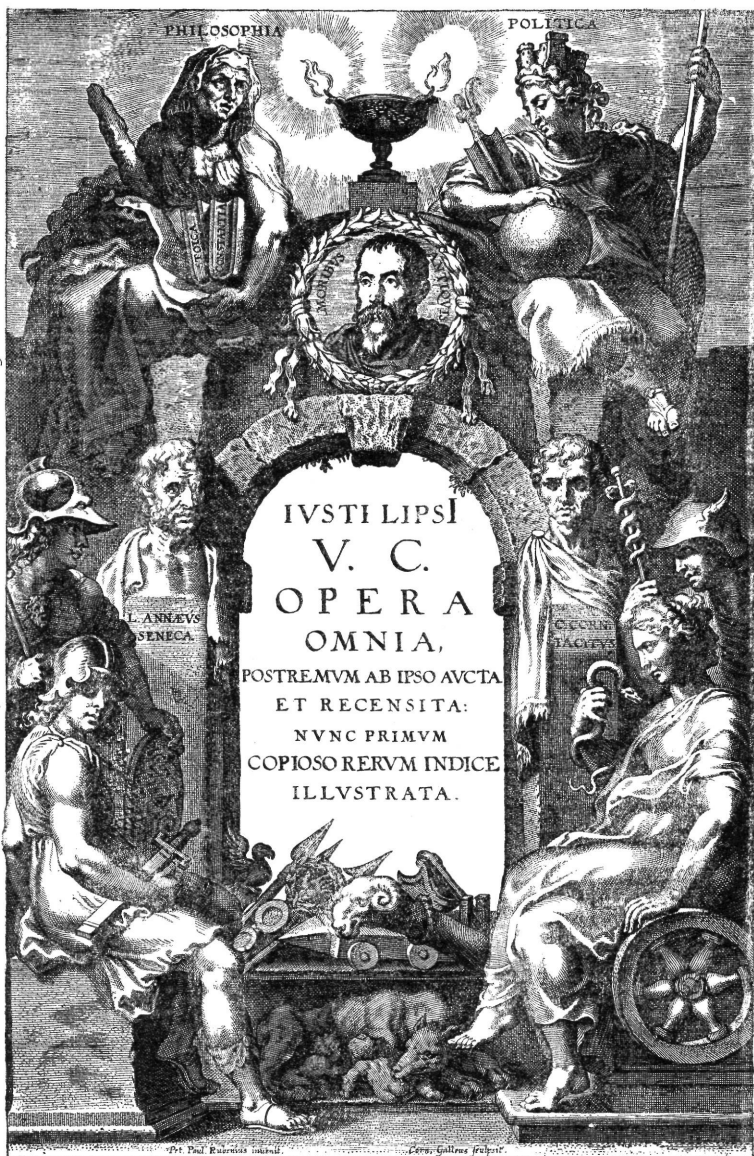
A törzsületet, Christophe PLANTIN 1589. július elsején bekövetkezett halála után, egész fölszerelésével és könyvkészletével együtt harmadik veje örökölte: Jean MOERENTORF, latinosan MORETUS, aki sokat áldozott az üzlet magas színvonalának fenntartása érdekében. Ez utóbbinak 1610-ben bekövetkezett halála után két fia, I. Baltazár és II. János vette át az üzletet, akik atyjuknak már 1592 óta segédkeztek. János 1618-ban bekövetkezett halála után Baltazár Jean van MEURSSZEL társult, aki azonban 1629-ben kivált az üzletből. Baltazár, mint a vállalat egyedüli tulajdonosa, 1641. július 8-án halt el s üzlete öccse fiára II. Baltazárra (1615—1674.) szállott, aki egy 1662-ben fölvett leltár szerint 341.000 frtnyi vagyonnal rendelkezett, ami manapság mintegy 2,000.000 franknak felelne meg. II. Baltazárt hasonló nevű fia (1646—1696.) követte, aki 1692-ben megkapta a spanyol nemességet.

A nyomda további vezetői voltak: IV. Baltazár (1679—1730.) és öccse, János-Jakab (1660—1757.), ez utóbbinak legidősebb fia, Ferenc-János (1717—1768), majd ennek halála után az özvegy, szül. BORREKENS Mária-Terézia-József (1756—1797.). Az özvegy halála után az üzlet négy fiára szállott, akik együttesen vezették a vállalatot. Legutolsónak a második fivér: Lajos-Ferenc (1758—1830.) halt meg közülök; ő utána a legkisebb fivér fia, Albert-Ferenc-Jácint-Frigyes (1795—1865.), majd ennek

öccse, Edvárd-János-Jácint (1804—1880.) vette kezébe az üzletet s ez utóbbi 1876-ban a nyomdát a hozzája tartozó fölszereléssel s a szomszédos házakkal együtt 1,200.000 frankért eladta Anvers városának, mely az épületeket átalakította a ma is látható rendkívül érdekes múzeumná.

Mielőtt a múzeum ismertetéséhez fognánk, még néhány szóval jellemezzük a PLANTIN-MORETUS cég nyomdatörténeti jelentőségét. A cég legjelesebb tagja kétségtől az alapító PLANTIN Kristóf, akinek érdemei nem sokkal maradnak az ALDUSOK, ESTIENNEK, ELZEVIEREK jelentősége mögött. Habár korántsem volt oly jeles tudós, mint akár az ALDUS-, akár az ESTIENNE-cég megalapítója, — sokan még azt is kétségbevonják, hogy tudott latinul, habár előszavai s LIPSIVSNAK hozzá intézett levelei megcáfolni látszanak e kételyeket — s a klasszikus írók kiadása körül már a viszonyok következtében sem tehetett akkora szolgálatokat, mint amazok, mégis tudománytörténeti szempontból is igen becses az ő működése, nyomdásztörténeti szempontból pedig a gondos szövegnyomás és előkelő kiállítás tekintetében válik ki. Kurzívbetűi különösen elegánsak s nem állanak oly közel a kézíráshoz, mint ALDUSÉI. Antikvabetűi kissé vaskosak, de tetszetősek és könnyen olvashatók.¹ Nyomtatványai egyszerű kiállításúak. Fejléceket jóformán sohasem alkalmaz. Kezdőbetűi közül kiemelendő az 1570-ben készült, groteszkekkel díszített ABC, melynek egyik betűjét e cikk élén alkalmazzuk (1. ábra), az 1573-ban VAN DER BORGHT Péter rajzai nyomán VAN LEEST Antal által fába metszett, vallásos jelenetekkel ékesített ABC, a HUYS Péter rajzai nyomán különböző nagyságban készült s jellegzetesen flamand izlésű virágdíszes római ABC-ék stb. Mindez ABC-ék eredeti dúcái most is megvannak s a múzeum egyik folyosóján vannak kiállítva. Záródíszek közt igen kiválik az 5. ábrán kicsinyítve bemutatott vignetta, melynek virágtartója s tulipánjai tipikusan hollandiak. PLANTIN nyomdájának gazdag fölszereléséről fogalmat ad az 1578. évi

¹ V. ö. MÜHLBRECHT: Die Bücherliebhaberei.² Bielefeld és Leipzig, 1898. 61 l.

ANTVERPIÆ EX OFFICINA PLANTINIANA BALTHASARIS MORETI. M. DC. XXXVII.
 CVM PRIVILEGIIS CÆSAREO ET PRINCIPVM BELGARVM.

leltár, mely szerint betűkészlete 38.121 fontot nyomott és 73 különböző típus közt oszlott meg. PLANTIN halálakor a törzsület betűkészlete 44.605 fontot, a leydeni fióké pedig 4042 fontot nyomott.

Maga PLANTIN mintegy másfélezer munkát nyomtatott; köztük Justus LIPSIVS, Abraham ORTELIUS, Laevinus TORRENTIVS, Andreas SCHOTT, Simon STEVIN s más, korabeli hírneves tudósok művét. Különösen a botanika iránt érdeklődött s élénk része volt LOBEL munkásságában, akinek «Plantarum seu stirpium» c. műve PURFOOT londoni kiadónál megjelent második részét átvette s kiegészítve újból kiadta.

Utódai közül MORETVS I. Balthazár válik ki leginkább, akinek vezetése alatt új fényre kapott az officina. Főerőssége volt az illusztráció, különösen a címképek, melyeket a kor legkiválóbb művészei, élükön RUBENSszel, rajzoltak s a legügyesebb rézmetszők sokszorosítottak. Az egyik legszebb ilyen címlapot, melyet RUBENS készített Justus LIPSIVS *Opera omnia* c. gyűjteményes kiadásához (Anvers, 1637., folió), kisebbitett hasonmásban mutatjuk be a M. N. Múzeum példánya¹ nyomán (4. ábra). Érdekes, hogy RUBENS az eredeti tollrajzért, mely a PLANTIN-MORETVS-múzeumban ki van állítva (II. földszinti terem, 36. sz.), mindössze 20 forintot kapott. A rézmetszetet id. Corn. GALL készítette.

II. Balthazár (megh. 1674.) még szintén produkált néhány jelentősebb sajtóterméket, de már ő alatta megindult a süllyedés. A tulajdonosok ezentúl csupán haszonra dolgoztak s szinte kizárólag a biztos jövedelmet hajtó liturgikus meg hivatalos kiadványokra korlátozták tevékenységüket. A cég utolsó sajtóterméke 1866-ban kelt.

Ami már most a múzeumot illeti, az részben a többekévesbbé változatlanul fönntartott helyiségekből, részben muzeálisan elrendezett gyűjteményekből áll. A muzeális rész az eredeti *intérieur*ökbe helyezett vitrinákban van kiállítva. Igen érdekes a földszinti II. és III. szalon sötétzöld damasztal bevont falaira füg-

¹ Jelzete : Opp. 108.

gesztett arcképgyűjtemény, melynek túlnyomó része RUBENS műhelyéből került ki a műbarát MORETUS I. Baltazár költségére. Az arcképek egy része családi kép, egy másik része a céggel összeköttetésben állott jeles tudósokat, pl. MONTANUST (II. terem, 3. sz.), ORTELIUST (u. o. 4. sz.), LIPSIUST (u. o. 7. sz.), Ludovicus NONNIUST (III. ter. 2. sz.) ábrázolja, míg ismét egy másik része — jelétül a megrendelő bibliofil hajlamainak — az irodalmat pártoló fejedelmeket örökíti meg: ALFONZ aragoniai és nápolyi királyt, X. LEÓ és V. MIKLÓS pápát, Cosimo és Lorenzo de' MEDICIT s akit legelsőknek kellett volna említenünk, HUNYADI Mátyás királyt. Ez utóbbit mellékletünkön bemutatjuk. A 63 cm. magas és 49 cm. széles fára festett arcképet 1612. és 1616. közt festette RUBENS valamelyik metszet után. Az épen nem hizelgő, de nagy lelki energiát tükröző arckép balprofilban mutatja be Mátyást, barnásfehér prémmel szegélyezett piros ruhában, könnyed virágkoszorúval világos gesztenyeszínű, hullámos, hosszú haján. A képért RUBENS 14 fl. 8 s.-t kapott. Itt említjük meg, hogy e képről 1912. végén igen sikerült másolatokat készített ZEPERNOVSZKY Ferencné úrnő, melyek egyike MORELLI Károly udv. tanácsos, másika pedig TODORESZKU Gyula, a kiváló bibliofil birtokába jutott.

A II. és III. terem vitrináiban közszemlére tett tárgyak közt figyelmet érdemelnek a cég kiadványaihoz készült címlapok és illusztrációk eredetijei: jobbra DE VOS Márton, VAN DEN BROCKK Kriszpin, RUBENS Péter-Pál, QUELLIN Erazmusz, D'HEUR C.-J. és mások munkái; továbbá a család birtokában volt XII—XV. századi miniált kéziratok, köztük egy 1403-ban, hihetőleg Prágában készült s I. VENCEL cseh királynak szánt kétkötetes Biblia, továbbá a család főbb tagjainak autogrammjai. Egy pár tárgy, így CARMEN SYLVA alkalmi verse, két kínai tipografikus tábla, a nagy flamand regényíró, Henri CONSCIENCE egy kézírata stb., újabb szerzemények s nem tartoznak a PLANTIN-MORETUS-család hagyatékához.

A múzeum egyik legérdekesebb szöglete a rue du St. Espritre nyíló bolthelyiség, melynek polcain ma is ott sorakoznak az eladásra váró, jobbra liturgikus könyvek, míg a keretekben régi

könyvárjegyzékek s egy, PLANTIN által 1569-ben kinyomatott Catalogus librorum prohibitorum van közszemlére kiállítva. A könyvkereskedőseged asztalán még ma is ott van az 1595. évre szóló kalendárium s az aranypénz mérésére szolgáló súlykészlet. A bolt hátsó részében egy 1635-ben készült flamand íróasztal vonja magára figyelmünket. Innen egy remekül konzervált faliszőnyegekkel kárpitozott termen át jutunk a szomszédos két házba, melyeket Anvers városa 1903-ban szerzett meg s alakított át múzeumi célokra. Három terem nyílik itt egymásba, amelyek elseje a nyomdászat történeti fejlődéséről nyújt áttekintést GUTENBERG 36 soros bibliájától kezdve a XVIII. század közepéig. Az amúgy is ritka és érdekes GUTENBERG-biblia becsét még fokozza az a körülmény, hogy ezt a példányt PLANTIN Kristóf szerezte be, amikor a többnyelvű szentírás kiadására készült. A következő termék a város régi látképeit s anversi művészek rajzait mutatják be.

Rendkívül érdekes a X. számú terem, amelyet MORETUSÉK 1637-ben építtettek s amely két évszázadon át volt a korrektorok helyisége. A korrektorok a kétablakos fal mentén ma is látható hatalmas tölgyfaasztal mellett ültek, melynek jobb- és baloldalára keskeny deszka van erősítve pulpitus módjára. Az átellenes falon rájárási foglaltatva olvasható a cég húsz legrégebb (1556—1608.) korrektorának a neve és működési ideje. A két leghíresebb közülük POELMAN Tódor és KIEL Kornél, akiknek arcképe is díszíti a termet, amazé a márványkandalló, emezé a kijárat fölött. POELMAN inkább filológus volt, mint korrektor, aki a PLANTIN kiadásában megjelent latin klasszikusok egész sorát kommentálta s e nagy munkáért kötetenkint 3—4 frtot kapott. KIEL 1558-ban lépett be mint szedő PLANTIN műhelyébe, de csakhamar korrektorrá lépett elő s élénk résztvett a flamand nyelvtörténetre megbecsülhetetlen *Dictionarium teutonico-latinum* (1576.) szerkesztésében.

A szomszédos szoba volt sokáig az iroda; itt bonyolították le a nagyszabású üzlet szálait. A forgalomról és fejlődésről beszédes számok a következők: 1588-ban PLANTIN üzleti forgalma 65.000 frt volt, 1609-ben a MORETUS János által nyomatott

művek értéke 85.000 frtot tett, míg 1637-ben I. Baltazár 115.000 frtnyi árut termelt.

Az irodából nyíló szoba Justus LIPSISRól kapta nevét, akinek több képe díszíti a falakat. Az elnevezés még a XVII. századból ered s onnan magyarázható, hogy a nagy tudós sokszor hált itt, amikor meglátogatta kiadó barátját. A baráti viszony emlékéét 129 holland, francia és latin levele őrzi a családi levéltárban.

A LIPSUS szobáját a betűraktárral egybekötő folyosó falain 32, többé-kevésbé teljes kezdőbetűsorozat rajzai láthatók, köztük tíz gót, három görög és egy héber. A könyvraktárból a nyomdába jutunk, ahol ma is látható hét régi, hihetőleg még PLANTIN idejéből való sajtó.

Az emeleti szobákban az eredeti, sokszor nagy műértékű be rendezési tárgyakon kívül PLANTIN legrégebb nyomtatványai s utódainak legkiválóbb kiadványai, továbbá a fa- és rézmetszetekhez készült eredeti lapok páratlan gyűjteménye láthatók. A kis szalomban 68, XV—XVII. századi préselt és aranyozott bőrkötés van, köztük nyolc kétségtelen PLANTIN műhelyéből. A szalomból nyílik a hálószoba, mely eredeti XVI. századi bútorzatával egyike a legérdekesebb muzeális látnivalóknak. Innen átjutunk az 1903-ban megvásárolt és átalakított épületek emeleti helyiségébe, mely 171 számban mutatja be az anversi nyomdászat fejlődését az inkana bulumi korszaktól, melyet Gerardus LEEU és Mathijs VAN DER GOES képviselnek, egész a XVIII. század végi iskolakönyvekig. Érdekes sorozat a XVI—XVII. századból való, tizenkét számot felölelő németalföldi újságygyűjtemény is, melynek legrégebb darabja 1541-ben készült.

Az eredeti épülettömb második emeletén van a betűöntődeszellős helyisége, melynek mélyében ma is láthatók a régi olvaszókemencék, formák és poncok, továbbá a 15.000 kötetet tartalmazó nagy könyvtár, melynek faragott állványait I. MORETUS Baltazár csináltatta 1640-ben, végül a levéltár, mely 1555-től 1864-ig szakadatlan sorban tartalmazza az üzleti naplókat, főkönyveket, munkakönyveket, könyvkötőszámlákat, városi jegyzékeket, inven-

táriumokat, katalógusokat, kiváltságleveleket s számos üzleti és családi levelet. Az irattár, melyből e nagyszerű vállalkozást minden oldalról megismerhetjük, szemre kevés látnivalót nyújt ugyan, de a művelődéstörténet kutatói számára szinte kimeríthetetlen kincsesbánya.

GULYÁS PÁL.

5. ábra.